

A Föld nevű űrhajó

Művészet és világűr – Holdmúzeum 1969

RÓZSA T. ENDRE

Vasarely Múzeum, 2019. VI. 14. – IX. 22.

A holdra szállás 50. évfordulóját rendhagyó kiállítással köszönti a Vasarely Múzeum. A művészettörténeten kívül figyelembe veszi a technikatörténeti, esztétikátörténeti és kultúrtörténeti vonatkozásokat, sőt a politikátörténetre is ügyel, tekintve, hogy akkoriban élte meg az emberiség a hidegháború egyik legmelegebb időszakát. Dieter Jung holográfművész, aki Berlinből érkezett a kiállítás megnyitására, holisztikusnak nevezte a kiállítást. Teljes joggal, hiszen Orosz Márton, a tárlat kurátora zárt rendszerbe foglalta egybe a sok szálon futó, széttartó anyagokat.

A Szovjetunió 1957. október 4-én állította Föld körüli pályára a Szputnyik-1 jelű műholdat. A hír annyira megdöbbsentette az Egyesült Államokat, mint másfél évtizeddel korábban a Pearl Harbor kikötőjében horgonyzó amerikai flottára mért japán csapás. A Szputnyik-1-et fellövő interkontinentális ballisztikus rakétatípus ugyanis képessé tette a szovjeteket arra, hogy atomcsapást mérjenek az USA területére. Bármikor, bárhová. A két szuperhatalom közt megkezdődött az űrverseny. Az eseménynek volt azonban pozitív olvasata is, és szerencsére a jó változat következett be. Az emberiség megnyitotta az utat a világűrbe, és a művészetek új inspirációs forráshoz jutottak.

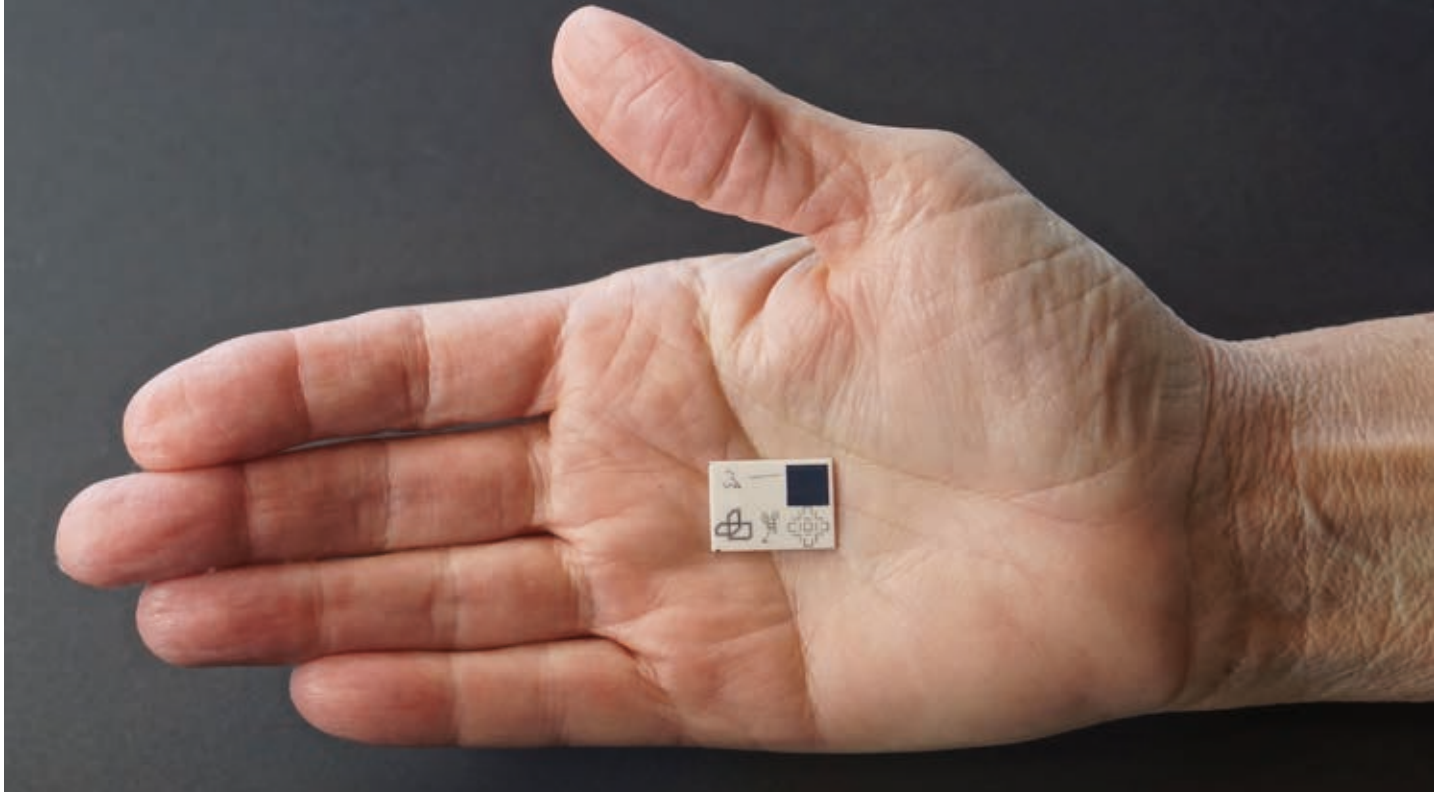
Az Apollo-11 űrhajó leszállóegysége 1969. július 20-án landolt a Hold felszínén, UTC (greenwichi) idő szerint 20:17-kor, fedélzetén két amerikai asztronautával. Ez kozmikus jelentőségű esemény volt. Az evolúció addig eltelt 4 milliárd évében egyetlen élőlény sem hagyta el a Földet. Soha, semmikor. De most igen. Az űrhajósok a Holdra léptek, és nyomot hagytak a felszínén. A világ televízióinak többsége közvetítette az eseményt. Nyugaton élőben, a „szocialista tábor” késleltetve – Kína viszont eltitkolta. Emlékszem egy korabeli karikatúrára, Mao Ce-tung egy létra tetején áll, és függőnyt húz a Hold elé. Bár csaknem egymilliárd kínai akkor még nem szerezhetett tudomást a holdra szállásról, de másfél milliárd ember a saját szemével látta tévén keresztül. A New York-i Central Parkban három óriási kivetítőn nézte a tömeg. Hatalmas ünnepség. Az első globális médiaesemény hatással volt a művészekre. Magyarországon hárman reflektáltak a holdra szállásra: Szentjóby Tamás, Erdély Miklós és mint most kiderült, Hajas Tibor.

A Vasarely Múzeum kiállítása a hold kultúrtörténetére is kitér elegáns és jól válogatott anyaggal. A legkorábbi egy 2500 éves Khonszu amulett, valamikor az i. e. 7–4. század közti időben készítették Egyiptomban. A holdisten, Khonszu fejét holdsarló ékesíti, akárcsak Diana – Luna istennő szőke haját, akit az 1600-as évek első évtizedében festett meg Bartholomeus Spranger. A hold istennőjének kemény keblei kihívóan domborodnak egy szinte láthatatlan finom fátyol alatt, manierista erotikával. II. Rudolf prágai udvarában Spranger vezető művész volt. A barokk kort egy tollrajz

PAUL VAN HOEYDONCK: *Ember az űrben (Elesett űrhajós)*, 1971, alumínium, 9×4 cm

Galerie Breckner, Düsseldorf, © Galerie Breckner, Düsseldorf HUNGART © 2019

képviseli, Luna és a hajnalcsillag antropomorf kettős képmása. A finom mű 1750-ben készült. Teljesen más irányból közelítette meg a témát Honoré Daumier. Litográfiája a *Házastársi erkölcsök* című sorozat egyik darabja, 1846-ban készült. Földig érő franciaablak nyitott szárnyai közül egy idősebb házaspár bámul az éjjeli holdra. Hálósipkában, főkötőben, hálóingben. A kispolgári üresség gúnyrajza. A felsorolt művek a Szépművészeti Múzeum gyűjteményében vannak. Nicolas Camille Flammarion színes nyomata az *Astronomie populaire* 1880-as kiadásából került be a kiállítás anyagába. Flammarion műve egy bolygó színompás felületét ábrázolja, valószínűleg a holdfelszín fantáziarajza. A megfelelő nézőkén keresztül nagy realizmussal mutatja meg a hold térhatású gömbjét egy sztereoszkóp felvétel az 1900-as párizsi világkiállításról.

A Holdra jutás gondolata már igen korán megmozgatta az emberiség fantáziáját. Néhány irodalmi példa a Vasarely Múzeum kiállításából: A *Holdbéli utazást* Cyrano de Bergerac írta, a magyar változatot Csernus Tibor illusztrálta, a Cyrano-mű egy másik kiadása részére Rékassy Csaba készített illusztrációkat. A népszerű Jules Verne (avagy Verne Gyula) írta *Az Utazás a Holdba* című regényt. A mű kilencperces (24 kocka/mp) filmváltozatát Georges Méliès 1902-ben (!) készítette el, amit a Village Voice a világ száz legjobb filmje közé választott be. Egy képernyőn folyamatosan fut a film a kiállításon. Az *első ember a Holdon* című film 1919-ben készült a sci-fi atyja, H. G. Wells könyve alapján. A mű maig népszerű, 1964-ben, majd 2010-ben újabb változatban forgatták le. Hamza D. Ákos a 30-as, 40-es évek egyik legsikeresebb filmrendezője volt Magyarországon, eredetileg Csók Istvánnal végzett a Képzőművészeti Főiskolán. *Sziriusz* című fantasztikus filmjét 1942-ben

JOHN CHAMBERLAIN, FORREST MYERS, DAVID NOVROS, CLAES OLDENBURG, ROBERT RAUSCHENBERG és **ANDY WARHOL**: *Holdmúzeum, Apollo–12*, 1969, litografált tantál-nitrid film kerámialemezen, 1,4×2 cm

Forrest Myers gyűjteménye, Pennsylvania, © Forrest és Debra Myers, © Fairweather & Fairweather LTD / HUNGART © 2019

© Robert Rauschenberg Foundation / HUNGART © 2019 © The Andy Warhol Foundation for the Visual Arts, Inc. / HUNGART © 2019

mutatták be. Idősebb korában visszatért a festészetéhez. Emlékét a jászberényi Hamza Múzeum őrzi. A holdműfaj első elsópró kasszasikerét Georg Pal (Marczinczák György) aratta le. A *Végállomás a Hold* című filmjét 1950-től kezdték játszani a mozik világszerte. A filmet a kritika is jól fogadta. A kiállításon werkfotók képviselik az alkotást, amely valódi sluszoénnal végződik, a szokásos VÉGE főcím helyett „A kezdet VÉGE”-felirattal zárul. Georg Pal emlékét csillag őrzi Hollywoodban a Hírességek sétányán. Stanley Kubrick filmje, a *2001: Űrodüsszeia* egy évvel az amerikai holdra szállás előtt, 1968-ban készült. A korszakalkotó kultuszfilm Oscar-díjat kapott vizuális effektjeiért. Werkfotók, fényképek, plakátok és videók idézik meg a felsorolt filmeket.

Az Apollo–8 küldetése űrtörténelmi mérföldkő. Az első űrhajó volt, amely nemcsak megközelítette, hanem 1968 karácsonyán tízszer meg is kerülte a Holdat. Az egyik űrhajós arról számolt be, hogy onnét nézve a Föld hatalmas oázis az űr végtelenjében. Hencze Tamás 65×65-ös olajfestményt készített az Apollo–8 tiszteletére. Művét a bécsi Mumok gyűjteménye őrzi. Az elsőként a Holdon landoló Apollo–11 után alig négy hónappal az Apollo–12 indult útnak. A Bell Labs (a Bell Laboratories utódja) azokban az években támogatta a *Kísérletek a művészetekben és a technológiában* nevű munkacsoportot. A programban részt vevő Forrest Myers azon törte a fejét, hogyan lehetne bekapcsolni a művészetet a Hold-küldetésekbe. Myers ötlete végül az lett, hogy művészi rajzokat vigyenek fel valamilyen hordozó felületre, és azt juttassák el a Holdra. Andy Warhol, Claes Oldenburg, Robert Rauschenberg, David Novros és John Chamberlain küldtek is egy-egy rajzot Myersnek, aki hozzájuk tette a magáét. Mérnöki segítséggel egy nagyon apró, 0,75×0,5 inch (1,9×1,3 cm) méretű kerámialemezre írták át a hat rajz lekicsinyített változatát – a technikát akár litográfiának is nevezhetjük –, amit aztán becsempésztek az Apollo–12

ALEXANDRA MIR: *Az első nő a Holdon*, Wijk aan Zee, Hollandia, 1999. augusztus 28., a helyspecifikus installációról készült fénykép

© Alexandra Mir HUNGART © 2019

leszállóegységébe Space Objectnek. Az Intrepid modul révén a lemez a Hold felszínére került. Ezzel megvalósult Myers álma, a Holdmúzeum, a világ legexkluzívabb múzeuma.

Még ugyanabban az évben, 1969 szeptemberében egy *Moon Show*-nak nevezett kiállítást rendezett az MIT Vizuális Művészetek Bizottsága a hozzájuk tartozó Hayden Galériában. Az űrmisszióval kapcsolatos tárgyakat, holdkőzeteket, a Holdon gyűjtött port, Neil Armstrong eredeti fotóit és reprodukciókat állítottak ki. Ekkor bizonyosodott be végleg, hogy a Holdról nézve a Földnek ugyanúgy fázisai vannak, mint a Földről a Holdnak. A kiállítás rendezése közben érintette meg először egy ember a hold anyagát közvetlenül: Wayne Andersen művészettörténész, a Vizuális Bizottság elnöke egy megszorult zárókupakot feszegetett, ami hirtelen kinyílt, és a holdpor az ujjaira hullott.

Az Apollo-15 legénysége egy újabb műalkotást vitt magával. Paul Van Hoeydonck belga képzőművész az egyik űrhajós, David Scott kérésére egy 8,5 cm magas figurát

készített duralumíniumból. Stilizált figura űrhajós öltözetben. A belga művész álló szobornak szánta, de Scott fektetve tette le a Hold felszínére. A szobor címe azóta: *Elesett űrhajós (Ember az űrben)*. A fekvő szobor mellé a Hold „földjébe” egy táblát is beszúrt, rajta az addig elhunyt űrhajósok névsora. Tizennégyük közül kilencen haltak meg űrbalesetben, a többiek auto- és repülőszerencsétlenségben vagy betegségben vesztették életüket, ezért írta fel Scott a táblára Jurij Gagarin nevét is. Csizma- és kesztyűlenyomatok teszik teljessé az installációt. A Szovjetunió és az Egyesült Államok után Japán, Európa (ESA – Európai Űrügynökség), India,

DAVID BOWIE *Space Oddity* című hanglemezének borítója
VICTOR VASARELY *CTA-25* című kompozíciójával, 1969, ofszet, 31×31 cm

magányűjtemény, © Fondation Vasarely

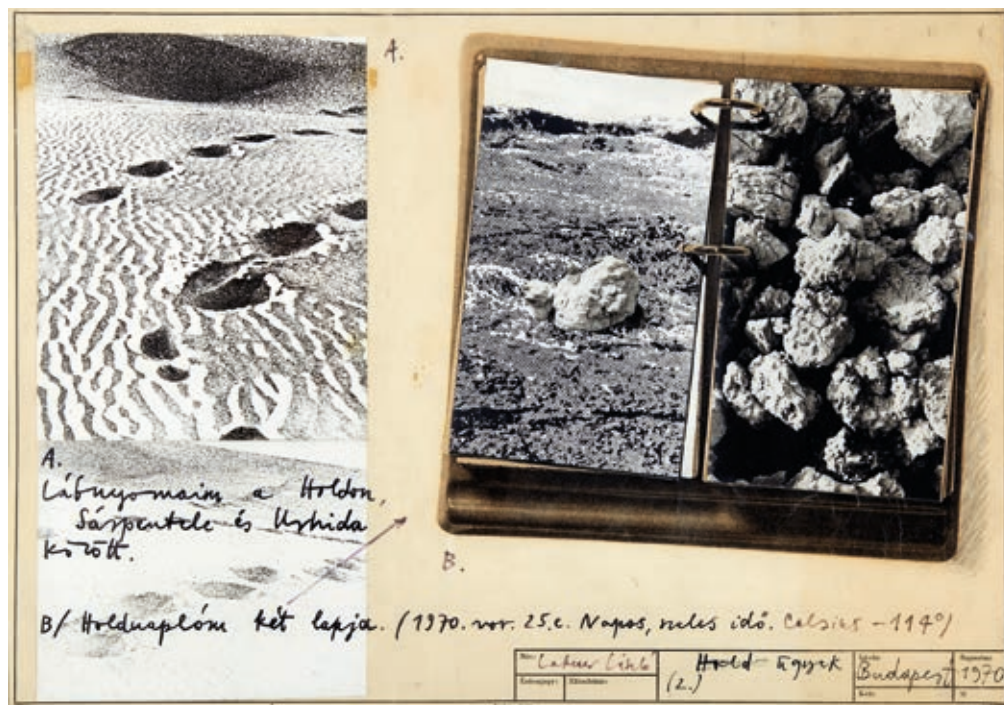
Kína és legutóbb Izrael juttatott a Földön készült eszközt a Holdra, több tárgyat az űrhajósok hagytak ott. A Vasarely Múzeum kiállításán archív felvételek, rekonstrukciók, a résztvevőkkel készült videóinterjúk és replikák teszik lehetővé, hogy a múlt jelenné váljon. Űrművészeti szempontból mind közül a legfontosabb a Holdra vitt kerámialemez és az *Ember az űrben (Elesett űrhajós)* replikája.

A kiállítás gazdag képzőművészeti anyagát lehetetlen felsorolni, a kinetikus fényműveket amúgy is saját szemmel kell megnézni. Rövid ízelítő, címszavakban. A cseh származású amerikai Frank Malina, aki repülőtechnikai mérnökként végzett Kármán Tódor tanítványaként, rendkívül sokat profitált tudományos képzettségéből az elektromos-kinetikus fényművészetében. Az űrutas Lajka kutya emlékének Vasarely egy pozitív-negatív képpárral adózott, Jean-Loup Chrétien francia űrhajós Vasarely száz számozott szitanyomatát vitte fel 1982-ben a Szaljut-7 űrállomásra, onnan kerültek vissza a Földre. Remekek a klasszikusoktól: Man Ray, Moholy-Nagy László fotói, kollázsai, és mérvadó művek az MIT Vizuális Intézetének vezetőitől, Kepes György és Otto Piene műhelyéből. A tanítvány, Dieter Jung kezdeményezésére egy aszteroidát neveztek el Otto Pienéről, amit most egy műalkotással dokumentált. Két remek művész, a görög Takis és Csáji Attila egy ideig a MIT-ben dolgoztak.

Takis, aki az elektromagnetikus, zörejekkel és zenei hangokkal megszólaló szobrok varázslója, 1960-ban írta híres *Magnetic Manifesto* című kiáltványát. Akciójában Sinclair Beiles beatköltő emelkedett a magasba, mintegy súlytalanul lebegve a mágneses térben, ebben a helyzetben olvasta fel a *Magnetic Manifesto* szövegét. Pithagoreus fénykockát épített Csáji Attila, kifejezetten a kiállítás számára. A mű belsejében lézer gerjeszti a három fénytani alapszínt (monokromatikus vörös, zöld és ibolya), és egy flexibilis rendszer koherens fényvel teszi láthatóvá az optikai információkat az opálos kocka felszínén.

Az 1969-es kiállításán (KKI, Dorottya utca) mutatta be Lakner László a *Játék* című 16 mm-es filmjét. Egy felhúzható átlátszó golyó, benne két űrhajóssal, szovjet gyerekjáték. Lakner a golyót akadályokkal rakta körbe, hogy folyton visszalökődjön. Az időközben emigrált Lakner a koncepciót öt év múlva, 1974-ben Nyugat-Berlinben újraalkotta ezúttal utcakövek közé zárva, s jelezve ezzel, hogy az űrkutatás Nyugaton és Keleten egyaránt a politika szolgálatában. A Hold meghódításának programját J. F. Kennedy indította be, a babérokat Nixon aratta le, legújabbán Donald Trump tűzött ki új célokat.

A modern történelem két legsúlyosabb fordulópontja közül a korábbiba is beleütközünk a kiállításon. A kurátor figyelembe vette, hogy az új-mexikói Alamogordóban 1945. július 16-án reggel 5 óra 29 perc 45 másodperckor felrobbantották az első atombombát. Attól a másodperctől kezdve az emberiség képessé vált arra, hogy elpusztítsa az életet a Földön. Három hét múlva vetették be az új fegyvert Hiroshima és Nagasaki ellen, és Japán feltétel nélkül megadta magát. Matthew Day

LAKNER LÁSZLÓ: *Holdnapló*, 1970, kollázs, filctoll, papír, 28x39,5 cm
magántulajdon, ©Trapéz Galéria, Budapest HUNGART © 2019

Jackson *Fat Man* című művén azt a zuhanó bombát festette meg, amely néhány perccel később felrobbant, és letörölte a térképről Nagaszaki városát.

Elnézést kell kérnem Jiří Kolartól, Gerhes Gábertől, Yves Kleintől, Kiki Kogelniktől, Lakner Antaltól, Nancy Gravestől, Altorjai Sándortól, Nam June Paiktól és másoktól, hogy kiváló műveikkel terjedelmi okokból nem tudtam foglalkozni. A Földön kívüli civilizációk kérdése nyitott. Hogy már a Földön jártak volna idegenek, azt Kondor Béla állítja. Falécekből, pingponglabdákból, kaucsukból és más anyagokból összeállított modellje összecseng a holdkomppal és az R-kiállításon részt vevő Siskov Ludmil művével.

A Pioneer (1972) és a Voyager-1 (1977) hang- és képlemezt juttatott az űrbe a földi civilizáció üzenetével, remélve, hogy értő olvasókra találnak az aranylemezek. Grafikai képük szálnalmas. A Voyager-1 időközben elhagyta a Naprendszer. A holdra szállás feltételezett (téves) időpontjához Erdély Miklós és Szentjóbó Tamás kapcsolódott egy szinkronizált happeninggel. Az is tisztázódott, hogy Hajas Tibor első performansza a holdra szállás hatására született meg, amiről fotó is készült. Az akció kulcsmondata angolul hangzott el a magyar tévéközvetítésben. Houston, Tranquility Base here, the Eagle has landed. Fordításban: Houston, itt (a) Nyugalom Alapzat (statio, lat.). A Sas leszállt.